

STM 1927

En svensk mässa präntad på pergament

Graduale-kyriale (Ordinarium missae) på svenska från 1500-talet

Av Natanael Fransén

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikkforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

SVENSK MÄSSA PRÄNTAD PÅ PERGAMENT.

GRADUALE-KYRIALE (ORDINARIUM MISSÆ) PÅ SVENSKA
FRÅN 1500-TÅLET.

AV NATANAEL FRANSÉN, Stockholm.

Då jag blivit ombedd att lämna något bidrag till den nu utkommande årgången av Svensk Tidskrift för Musikforskning, har jag naturligtvis gärna tillmötesgått denna önskan, helst jag sedan ett par år tillbaka har ett ej obetydligt antal redogörelser och undersökningar liggande i manuskript, vilka alltjämt vänta på publicering.

Att jag därur ansett det vara för tidskriften lämpligt att välja redogörelsen för nedanstående pergamentsfolier, innehållande svenskt Kyriale, sammanhänger därmed, att dessas innebörd synes böra kunna påräkna även ett allmännare litterärt intresse.

I Henrik Schücks Svensk Litteraturhistoria¹, 1890, del I sid. 344 anm. läses nämligen:

»Liturgisterna synas äfven hafva utgifvit eller åtminstone tänkt utgifva en sångbok med omväxlande latinska och svenska hymner. I liturgien omtalas nämligen på flera ställen en *Liber Gradualium*, hvilken säges innehålla psalmer både på latin och svenska. I hvarje fall har intet exemplar af detta arbete bevarats till våra dagar.»

Här nedan beskrivna pergamentsfolier utgöra nu rester av just en sådan *Liber Gradualium*, ehuru det givetvis är oegentligt att karakterisera innehållet i ett *Graduale* med termerna »hymner» och »psalmer».

Jag låter undersökningen inflyta i den form den fick vid mitt första nedskrivande därav, då min tid ej tillåter en omarbetning.

*

¹ I senare upplagor av Litteraturhistorien är denna anm. utesluten. Den innehåller emellertid en riktig iakttagelse.

Genom fyndet på Uppsala landsarkiv av fem pergamentsfolier, innehållande mässmelodier till svensk text, kunna vi konstatera förekomsten under 1500-talet av ett eller riktigare flera Kyriale (Graduale, Ordinarium missæ), för svensk mässa, präntade på pergament, vittnande om god skrivteknik och väl bevarad melodiform och notering, representerande en gammal svensk tradition.¹

Det är bl. a. sådana böcker som *Laur. Petri* talar om i sin önskan att erhålla allmänt gällande sångböcker för gudstjänsten, ehuru han helst naturligtvis vill ha dem tryckta (K. O. 1571, fol. 45vo).

Under 1500-talet gällde ännu de gamla böckerna och det var också de *gamla* som gällde i de *nya*. Men när började man mera allmänt få sådana nya sångböcker t. ex. till Kyriesången de tempore? Säkerligen ganska sent. När på 1600-talet användningen av de gamla Gradualböckerna började upphöra, hade man redan allmänt förfärdigat sig handskrivna Libri ecclesiæ eller Libri cantus för söndagligt eller dagligt bruk i kyrkorna, varav vi i det följande skola lära känna ett 60-tal från 15- och 1600-talen. Laurentius Petris önskan och förhoppning, uttalad i K. O. 1571, om tryckta sångböcker gick ej i fullbordan, förrän i en starkt reducerad form i *Liber Cantus*, 1620 för Uppsala stift och 1623 för Växjö stift. Dessa äro å ena sidan utslag av den starka reduceringstendens i fråga om det liturgiska inom gudstjänsten, som segrade genom Karl IX:s revolution. Å andra sidan är det likväl också ett påtagligt belägg för, att den gudstjänstliga sången under 1600-talet hade »gregoriansk» karaktär i direkt anslutning till kyrkans tradition.

¹ Hårtill kommer den pergamentsmembran som omnämnes av I. Collijn i hans »Redogörelse för äldre Arkivomslag i Handlingar angående undersökning av äldre arkivomslag i Kammararkivet och Riksarkivet, utgivna av Kungl. Biblioteket, Stockholm 1914», som jag senare blev i tillfälle närmare taga del av, och här nedan translitterera.

Å sid. 66 § 10, Fornsvenska fragment, nr 5 läses:

»Graduale med Gloria in excelsis Miserere och Agnus dei på svenska troligen början av 1500-talet. Två upptill defekta blad (Västmanland 1588:13) med 7 till åtta rader på sidan och 7 notsystem bestående av fyra röda notlinjer med stora fyrkantiga nottecken. Större röda vridna gradualinitialer. En rubrik lyder Loco Agnus dei d/icitu/r O Renne gudz (lamb).

Detta graduale kan möjligen hava varit avsett för de mindre latinkunniga nunnornas bruk i Vadstena eller något annat nunnekloster eller möjligen sättas så sent som till reformationens genombrott i vårt land.»

Men dessa Libri Cantus 1620/23 hade endast giltighet för stiftens ifråga, ej för kyrkan i dess helhet.

Vi skola komma ihåg, att i upplagorna av »Svenska Mässan» under 1500-talet inga tryckta noter förekomma. I en del av de exemplar, som finnas bevarade, äro de ofta oriktigt och på ett ganska hjälplöst sätt senare inskrivna med bläck. Det förhåller sig på samma sätt med »Een liten Songbook» av 1553. Under sådana förhållanden är det ju självklart, att man sjöng ur kyrkans gamla ordinarie böcker. Detta var ju också för Laurentius Petri självklart. Han ville endast hava dem förbättrade, rensade eller »emendati» ifråga om en del saker, särskilt beträffande helgonens åkallande.

I De Officiis säger han själv uttryckligen, att han efter de principiella betänkanden han givit, ju helt enkelt kunde hänvisa skolynglingarne, pueris, — vilka sedan korprästerna genom exproprieringen av kyrkans egendom började upphöra eller bliva utsvälta, fått övertaga det betungande ämbetet att förrätta kyrkosången — till *kyrkans ordinarie böcker*. Men eftersom dessa likväl innehöllo en hel del saker, som ej stämde överens med sanningen sådan den nu framstode, hade han i det följande till deras tjänst så att säga med fingret utpekad, vad och huru mycket ur de gamla böckerna de utan vidare kunde och skulle sjunga.

»His itaque sic expositis possent qui Canonicas horas in nostris templis cantaturi sunt remitti ad libros ecclesiasticum cantum continentes, scilicet Antiphonarios, Graduarios, Legendarios etc., quos nunc Antiphonaria, Gradualia, Legendaria etc. vocant, seu ad illos qui vocantur *ordinarij libri*, vt ipsos et ipsorum notulas sequerentur. Verum quia in libris illis non pauca continentur, quæ his temporibus imo cognitæ veritati non vsque adeo bene per omnia congruant; quia opus sit in his aliquo delectu, Hanc operam non omnino frustra sumpsisse videor, qua con indice quodam commonstrarem pueris quidnam in his Officijs bona conscientia et sine offensione in Ecclesijs cantari legique possit et quid non possit.» (De Officiis ecclesiasticis fol. A³.)

Detta gäller nu närmast texterna, *icke melodierna*. Det kunde nämligen icke falla Laur. Petri in att ifrågasätta, — eller det var för honom självklart, — att de skulle sjungas på sina gamla gregorianska choralmelodier. Det var hans mening, när detta skrevs mellan 1566 och 70, att få i tryck ge ut sådana Antiphonaria och Gradualia. Men det blev dess värre aldrig för

honom tillfälle att realisera utgivningen. Ut kom emellertid Kyrkoordning (1571), psalmbok (1567, 72, 86), och Mässordning (Liturgia suæcanæ ecclesiæ 1576). Men så började det liturgistiska bråket, som gav Karl IX och hans segrande politik vind i seglen, varvid andra signaler följdes än dem som grundlagts av Laur. Petri och hans krets.

Liber cantus 1620 och 1622 äro endast enskilda stiftsböcker. De innehålla tillnärmelsevis ej allt vad Laur. Petri åsyftade. I jämförelse med Laur. Petris önsknings- och tendenser är dessas innehåll högst fragmentariskt. Men de visa dock, att traditionen angående Tidegärden ej var bruten och att man ännu följde K. O:s av år 1571 linje. 1619 är året för det första K. O.-förslaget under 1600-talet och detta är på det närmaste uppbyggt efter 1571 års linjer, med Introitus i mässan o. s. v.

Men under 1500-talet? Det har varit förvånande att ej finna några mera hållbara eller värdiga dokument än några enskilda pappershandskrifter. Det är förvånande, att ej några notböcker trycktes till kyrkans bruk. Det visar dels hur uppriven och hjälplös kyrkans ställning ekonomiskt var, dels att man helt enkelt använde de gamla Gradualia vid gudstjänsterna.

Men genom att vi kunna konstatera förekomsten under 1500-talet av svenska Kyrialia, präntade på pergament, har något ljus kastats över tillståndet. Dessa äro naturligtvis avsedda för domkyrkor, om Uppsala eller Västerås, Strängnäs eller möjligen någon annan är svårt att säga. Men vi böra komma ihåg, att domkyrkornas praxis alltid räknats såsom normerande för stiftets övriga kyrkor.

De funna folierna hava suttit som omslag på fogderänskap o. dyl. från socknar i Västmanland: Kungsåra, Tortuna; Dalarna: Folkkärna; Närke: Glanshammar. Men att avgöra om de blivit inhäftade på respektive avsändningsorter eller först vid framkomsten till Stockholm, är en svår fråga, varom jag ej här kan tillåta mig något omdöme.

Beträffande tidpunkten för deras nedskrivande, synes det utvecklade svenska liturgiska språket tala för en tämligen framskriden tidpunkt.

I upplagorna av Svenska Mässan upp till år 1557 läses i Sanctus »Osanna i Högdenne»; men på pergamenten »Saligh gör oss i högdenna». Även ur denna synpunkt synes sextioalet vara den tidigaste tidpunkten för deras datering.

PERGAMENTSFOLIERNA

FRÅN

TORTUNAARKIVALIERNÄ.

Starkt decimerade i kanterna. Hålla nio fyrliniga notsystem med tillhörande text i missalepränt, liksom de övriga folierna. Baksidan av det första bladet är nästan fullständigt utplånad och oläslig, utom möjligen med användande av kemiska åtgärder. Likaså baksidan av det andra bladet, som slutar: »gudz lamb faderens son». Denna har innehållit slutet av ett Kyrie och fortsatt med Gloria in excelsis samt Hymnus angelicus t. o. m. nyssnämnda ord.

Första bladet:

Ty tu ar allena heligh. Thu är alle(na) // her/re/n. Tu är allena th/e/n hogste ihesu ch(riste). // Med th/e/n helga anda j gudh faders h(er)//ligheet Amen¹.

HErre // forbarma tigh öffuer osz. Chris(te) forbarma tigh offuer osz. H(er)re forbarma tigh offuer os(z). // Åra warj g/u/d j högden Och frid // på iordenne me/n/niskiomen een godh wil(ie).

Första sidan innehåller slutet av Glorifikationen ur Kyrie Lux et Origo (Tempore paschali).

Därefter kommer Kyrie in simplicibus festis, som det heter i »Een liten Songbook 1553» eller Kyrie Cunctipotens Genitor Deus (Grad. rom. 1911, IV: In Festis Duplicibus I.), med tre anrop och Gloria in excelsis.

Andra bladet:

Thu som bortager v(er)/ldenes synder (förbarma) // tigh offuer osz. Ty tu ar alle(na) helig. // Tu ar allena herren. Tu är (allena then) // hogste jhesu christe. Med (then helge) // anda ij gudh faders herligheet. A//men.

HElig Helig H(elig // herre g/u/d zeb-baot. Fulle är(o himb-larnar) // och iorden aff thina herligheet. Sal(igh gör osz) ij hogdenne. Velsignat wari — — — —.

Innehåller slutet av Laudamus till ett Kyrie in summis Festis (Een lit. Songbook 1553) eller Kyrie Fons bonitatis,

¹ Ute i högra kanten av fragmentet synas ett par defekta bokstäver, tillhörande en hänvisning beträffande *Agnus Dei* och *Sanctus*, som möjligen kan hava haft följande utseende: (Agnus) d(ei et) Sa(nctus De sanc)t(cruce).

samt första delen av ett Sanctus därtill. Som bekant brukar i svenska handskrifter (Jfr. Een lit. Songbook 1553) Kyrie in summis omedelbart följas av Kyrie in simplicibus eller semiduplicibus (Natiuitatis, någon gång med tillägget: et in Festo angelorum eller Purificationis), varefter ett för båda gemensamt Laudamus etc. följer. Här däremot följer ett särskilt Laudamus och Helig o. s. v. för detta Kyrie. Sanctus är detsamma som i Högboken återfinnes under titeln De sanctis et de Apostolis.

PERGAMENTSFOLIEN

FRÅN

FOLKÄRNARÄKENSAPERNA.

Format: 430 × 278 mm (längden vid den röda skriftspegelslinjen, bredden på mitten av bladet). Skriftspegeln: 303 × 184 mm. 9 notsystem med textrad. Röda initialer och svarta anfangsbokstäver.

Första sidan av bladet:

(hög)ste jhesu christe Medh th/e/n helga//anda ij gudh faders herligheet A//men. Heligh Hee//ligh Heeligh herre gudh / / Sebbaot.

Fulle aero himlana och jorden aff//thinne herligheet. Saligh gör ossz ij//hogdenne Velsignat warij han som komer// i (h)errans nampn. Saligh gör ossz i högdene//O gudz lamb som bortager v/e/rldennes

Andra sidan av bladet:

sijnd/er/ förb/arma/ tigh offuer ossz//Giff ossz thin frid oc wel-signelse.

In Summis et maioribus duplicibus ffestis¹.

H(Re)forbarma tigh off//uer ossz Ch(ris)te forbarma tigh offuer ossz. H(er)re forbarma tigh öffuer ossz // Ähra wari

Quod sequit/ur/ de purificatione mariæ et cantetur vt hic notat/ur/ i/n/ folio /pri/mo.¹

Aera wa

¹ Rubrikerna äro nästan fullständigt utplånade men bokstavsfragmenten synas kunna läsas på angivet sätt.

In dedicacione ecc(lesie) ffeſto corporis christi Et
in alijs summis festiuitatibus.

Herre forbarma tigh offuer ossz Christe — — — —

På denna folie återfinnes alltså slutet av Laudamus In semiduplicibus et festis (Högboken), som i »Een lit. Songb. 1553» kallas In simplicibus. Den uppställning, som återfinnes i »Een liten Songbook», är sedan under 1600-talet den vanliga. D. v. s. där finnes av In Summis Festis endast Kyrie (fyr-faldigt). Laudamus etc. följer först efter och gemensamt med Kyrie In simplicibus. Här följer In summis et maioribus semiduplicibus festis (Kyrie Fons bonitatis) efter In simplicibus och har ett annat Gloria. Av detta är likväl här ej mera än de första orden utskrivna och en hänvisning göres till folio primo, varav ytterligare framgår, att vi ha att göra med en bok (ett Graduale eller Kyriale). Därefter antydes ännu ett Laudamus de tempore, varefter nedtill på verso-sidan läses början av ett Kyrie In dedicatione et in ffeſto corp/or/is Et in alijs summis festiuitatibus. En senare hand har vid detta anmärkt: In dedicatione Intempestiue¹. Detta är Kyrie magnæ Deus potentiae (Gr. rom. 1911 V In Festis Duplicibus 2.), som eljes är sällsynt i svenska handskrifter.

Jämte den goda och stiltrogna texttradition, som dessa pergamentskyrie representera, erbjuda de även ett vackert exempel på den positiva riktning inom den svenska reformationskyrkan under 1500-talet, som upprätthöll medvetandet om psalmodiens egenart även vad notationen beträffar. De utgöra också ett vackert bevis för hur högt den gamla kyrkomusikaliska kulturen stod i Sverige ännu i andra hälften av 1500-talet.

PERGAMENTSFOLIERNA

FRÅN

KUNGSÅRARÄKENSAPERNA.

Kungsåramembranen håller 443 × 600 mm. Den består av två folier om vardera nio notsystem med därtill hörande textrad

¹ D. v. s. att man, när detta skrevs — sannolikt på ganska framskridet 1600-tal — betraktade In dedicatione såsom en "otidig" fest av "katolsk" karaktär, som ej överensstämde med den svenska 1600-talsuppfattningen.

per paginam. Skriftspegeln (första sidan) mäter 191 × 311 mm.

Den relativt enhetliga ortografin gör det tydligt, att dokumenten äro senare än 1541 års bibelöversättning, även om en del arkaismer av lätt förklarliga skäl förekomma såsom abbreviaturerna »gd», »vldenes», »thn». Ordformer sådana som wari; dubbelskrivning av konsonanter o. s. v. oregelbundenheter i stavningen, såsom att både »thin», »thina», »thinne», »tu» och »thu», »bortager», »bortlager» o. s. v. kunna bero på utrymmesskäl, förklarliga genom förhållandet till notskriften, pergamentet, radavdelningar o. dyl. Former sådana som »konig» bero väl på tyskt inflytande. Formen »konning» är ju eljes karaktäristisk för uppsvenskt språkbruk, enl. uppgift från doc. Neuman.

Folierna stå icke i direkt sammanhang med varandra, och hava ingått i ett större förband (om fyra eller åtta folier, Quaternioner).

Första bladet recto:

— — — frid på jordenne menniskiomen een godh wilie. // Vy loffue tigh. Vy welsigne tigh Vy tilbid // ie tigh Vy prisze och aero tigh Vy tacke // tigh for thinne stora äro O // herre g/u/d himelske konig g/u/d ffader alzmectiger // O herre thes aldra högstes eenfödde son. // war saligheet jhesu christe O Herre g/u/d guds // lamb faderens son Thu som bortager v/er/l//d/en/nes sinder forbarma tigh offuer osz. Thi tu är

Folio verso:

allena heligh Thu är allena herren // Thu är allena th/e/n högste jhesu christe, medh // th/e/n helga anda y gudh faders herligheet A//me/n/ Heligh // Heligh Heligh herre g/u/d zeb//baot Fulle äre himlana oc jorden aff tyna // herligheet saligh gör osz y högdene. Vel//signat warj han som komer j herräns na/m/p/n/ // saligh gör ossz y högdenne. — — — p/ro/ agn/us/ dei dic/itur/ O Rene — — —

Andra bladet recto:

är allena th/e/n högste jhesu christe Med th/e/n //helge anda j gudh faders herligheet A//men.

De sanctis cant/us/ angelic/us/.

HERre forb//arma tigh offuer osz Christe //förbarma tigh offuer osz Herre // forbarma tigh offuer osz Ära // warj g/u/d j högden Och frid på jordenne me/n/nis//kiome/n/ een godh wilie. Vy loffue tigh Vy // welsigne tigh Vy tilbidie tigh Vy prisze oc

Folio verso:

aero tigh Vy tacke tigh för thin sto//ra aero. O herre gud himelske konnigh gudh // ffader alzmectigher O herre thes aldra hog//stes eenffodde son jhesu chris/te O herre // g/u/d g/u/ds lamb faderens son Thu som bortager // v/er/ldenes sinder forbarma tigh offuer osz. Thy // tu aer allena heligh Thu är allena herren // Tu a/e/r allena then högste ihesu christe. // Medh th/e/n helga anda i g/u/d ffa— — —

Det Gloria in excelsis med Laudamus som återfinnes å första och andra sidan, kan ha föregåtts av flera olika Kyrie, svårt att säga vilket. I Högboken stå de tillsammans med Kyrie in dominicis per estatem (Orbis factor; Uplandorum). I Thomæ-Belanderboken (sid. 86) återfinnas de under ett Kyrie som där saknar rubrik, men som i Högboken kallas De Apostolis. I Graduale romanum 1911 återfinnes det samma såsom nr. XIV (Jesu redemptor): Infra Octavas quae non sunt de B. Maria Virgine.

Samma Sanctus, som här följer Laudamus, följer också i Th.-Bel.-handskriften samt i Högboken under titeln Sanctus de Sanctis et de Apostolis. Sannolikhet föreligger alltså, att här är fråga om ett Kyrie de Apostolis. Överensstämmelsen med Th.-Bel.-boken i sin tur kan tyda på att Pergamentsmässan öser ur samma tradition som denna finsk-svenska handskrift.

Å andra bladet återfinnes under titeln De sanctis cant/us/ angelic/us/ det Kyrie i Första tonen, som vanligen lyder under rubriken In simplicibus (Een liten Songb.) In semiduplicibus et festis (Kyrie Cunctipotens Genitor Deus).

PERGAMENTSFOLIERNA FRÅN GLANSHAMMAR-
RÄKENSKAPERNA 1588

(Kam. ark. Västml. 1588: 13)

I redogörelsen för äldre arkivationslag i Kammararkivet har Collijn omnämmt, att bland pergament med svensk text även finnes ett pärmomslag med svenska ord, som han antar kunna vara skrivna för nunnorna i Vadstena under medeltiden eller möjligen kunna sättas så sent som till reformationens genom-
brott¹.

Orden tillhöra Ordinarium Missae i svensk översättning. Att de skulle härstamma från medeltiden torde få anses uteslutet. Att nämligen då i Ordinarium använda folkspråkets ord till själva Kyrie i mässan var *par principe* icke tillåtet. Ett annat var däremot förhållandet med Kyrievisorna, leiserna, som torde hava kommit till användning även i samband med mässan. Särskilt för Vadstena klosterkyrkas vidkommande är det bekant, hur nunnorna långt fram på 1500-talet klagade över att man sjöng svenska i mässan. De stoppade ju bomull i öronen för att slippa höra. Dessa pergamentsblad, liksom ovan omtalade, höra däremot säkerligen tillsammans med de svenska Gradualia, varom talas i »Den svenska kyrkans liturgi 1576». Dessutom utesluter den använda språkformen en medeltida datering. Denna talar för senare hälften av 1500-talet. Den omständigheten att Osanna är översatt till »Salig gör oss i högdenne» predisponerar eo ipso för tiden efter 1557.

Folierna äro illa tilltygade och delvis oläsliga. De höra, även vad innehållet beträffar, tillsammans och torde hava legat innerst i en quaternion.

Om räkenskaperna blivit inbundna på avsändningsorten före avsändandet till Stockholm, vilket kanske har sannolikhet för sig, stämmer ju det väl överens med den omständigheten, att det just är från hertig Carls hertigdöme dessa fogderäkenskaper kommit, inbundna i pergament som hämtats från liturgiska böcker, representerande den svenska kyrka han konsekvent motarbetade.

¹ Jfr anm. å sid. 2 ovan.

Första bladet recto:

— — — (han) som komer j herrans na/m/pn. Saligh // (gör) osz y högdenne

Loco agnus dei d[icitu]r O renne Gudz

O Rene g/u/dz la/m/b // (oskyl)log. på korsset for os slac-
tat. altyd befu/n/nen (to) // ligh ehuru tu war foractat. våra
sinder haffu/er/ tu // dragijt, döden oc heluetit niderslagit.
forba/r/ma tigh // offuer ossz o jhesu. Gyff.

In aduentu et in quadrag /esima/ dominicis dieb/us/.

HERre // forbarma tigh offuer ossz Christe forbarma tigh //
offuer ossz. Herre forb/ar/ma tigh offuer ossz. — — —
(Sista raden är utplånad).

Första bladet verso:

Vy welsigne tigh Vy tilbidie tigh Vy (prijsse) // och äre tigh
Vy tacke tigh for thin stora a(ero). (O herre gud himm)elske
kon(-ung gudh fader (alz-)) // mectiger. (O herre then a)ldra
hogstes enffodde // son jhesu christe O herre gudh guds lamb
fa // derens son Thu som borttager v/er/ldenes sinder för //
barma tigh offuer ossz Ty tu ar allena heligh Thu a/e/r allena
herren Tu a/e/r allena th/e/n hög — — — (En rad utplånad).

Andra bladet recto:

(En rad saknas)

— — — äre himblana oc jorden aff thina herligheet Sa // ligh
gör ossz y högdenne. Velsignat wari han // som kommer y
herrans na/m/pn. Salig gör ossz j hög // denne O g/u/dz lamb
som borttager v/er/ldenes sinder // forbarma tigh offuer ossz:
Tertium/ cantetur. Gyff os thin ffred och // welsignelse

In festiuitate De sp[irit]u Sancto can/tus/ angelicus

HERre forb/ar/ma // tigh offuer ossz Christe forbar
(En rad utplånad).

Andra folien verso:

— — — gudh j högd(ene oc fridh på jordenne menniskio-) //
me/n/ een godh wilia Vy loffue tigh Vy wel // signe tigh Vy
tilbidie tigh Vij prijsse och aero tigh Vij tacke tigh för thin
stora a/e/ro // oc herligheet O herre g/u/d himelse koning g/u/d //

fader alzmectiger O herre thes aldra högstes // enffodde son
jhesu christe oc th/e/n helgha ande O // herre g/u/d gudz
lamb faderens son Tu som bortag(er) — — —

Representerade äro alltså på *första* bladet slutet av det »He-
lig» som i Högboken och annorstädes rubriceras De sanctis
et de Apostolis samt Kyrieleison In aduentu et in Qua-
dragesimæ dominicis.

På andra blandet återfinnes det Sanctus och Agnus som
i Högboken står under titeln Kyrie in dominicis diebus
per estatem. (Kyrie Uplandorum, Orbis factor) samt
Kyrie De Sancto Spiritu.

Om vi göra ett sammandrag av pergamentsfoliernas innehåll,
erbjuder sig följande översikt.

Tortuna fol.	{	Glor. Sanctus	De Sanctis et de Apostolis.
	{	Glorif.	In festo S. Pasche.
	{	Kyrie	In Simplicibus.
Folkärna fol.	{	Kyrie	In Simplicibus.
	{	Agnus	” ”
	{	Kyrie	In Summis.
	{	Kyrie	In Dedicatione.
Kungsåra fol.	{	Glor. Sanctus	De Sanctis et de Apostolis.
	{	Kyrie	In Simplicibus.
Glanshammar fol.	{	Sanctus	De Sanctis et de Apostolis.
	{	O Reene	
	{	Kyrie	De Aduentu et Quadrag.
	{	Sanctus, Agnus	In Dom. per estatem.
	{	Kyrie	De S. Spiritu.

Följande De tempore-melodier äro alltså representerade
med större eller mindre partier.

Kyrie In Summis (Nativitatis)

Folkärna pag. 2. Kyrie Tre anrop. Defekt.

Kyrie In Simplicibus (Nativitatis)

Tortuna pag. 2. Kyrie ”Herre förb. — — — menni-
skiomen en godh wil(ia)“

Folkärna 1, 2	{	Laudamus	”hög-)ste jhesu christe - - - Amen.
	{	Sanctus	(Komplett).
	{	Agnus	(Komplett).
Kungsåra 2, 3.	{	Kyrie och	”Herre - - - j gud ffa(ders)
	{	Laudamus	

In Festo Sancti Pasche

Tortuna pag. 2. Laudamus ”tý tu är allena helig — — —
Amen.

In festiuitate de Spiritu Sancto cantus angelicus

Glanshammar pag. 3. Kyrie ”Herre - - - Christe forbar-“
” 4. Laudamus ”gudh i högdenne - - - Tu som
bortag(er)“ (defekt i början).

Kyrie De Sanctis et de Apostolis

Glanshammar pag. 2. Laudamus ”Vij welsigne tigh - - - Tu är
allena then hög-“
Tortuna pag. 1. ” ” ”Tu som bortager - - - (a)men.
Kungsåra pag. 2. ” ” ”Allena heligh. Tu är allena
herren - - - Amen.
Kungsåra pag. 2. Sanctus (Komplett)
Tortuna ” till ”Velsignat warj“

In Dedicatione ecclesiæ et in Festo Corporis Christi et in alijs summis festiuitatibus

Folkärna pag. 2. Kyrie ”Herre - - - Christe“

Kyrieleyson De Aduentu et Quadragesimæ dominicis deibus

Glanshammar 1, 2. Kyrie ”Herre förb. - - - Herre förb.
- - - offuer ossz“.
Laudamus - - - ”Vij welsigne tigh - - - tu
är allena tlien högste“.

In dominicis diebus per estatem Kyrieleyson

	Sanctus:	- - - "(Fulle) äro himlana" - - - till slutet.
Glanshammar 3.	Agnus	(Komplett).

Av dubbletter och tripletter (t. ex. till De Apostolis), som finnas av samma Kyriemelodier till samma melodiavsnitt, framgår att dessa ej kunnat höra hemma i samma codex utan representera åtminstone *tre olika* Kyriale-exemplar, präntade på pergament. Det synes knappast kunna råda något tvivel om att det är dessa böcker som åsyftas i »Den Svenska Liturgien» fol. XXVIII, när där talas om Libri Gradualium et latine et vulgari in lingua med Prolegomena därtill. Dessa ovan behandlade blad hava hört hemma i avdelningen Ordinarium Missae däri. Det var dessa böcker man gick till storms emot på Uppsala möte 1593, under trycket av hertig Carl, som likväl eljes aldrig godkände eller band sig vid mötesbesluten, vilka enligt hans mening ej voro nog radikala. Och han påstod, att heller ingen annan i landet följde dem! (Jfr t. ex. Hans Järta i Vitterhetsakad. hand. 1836, Del 16 »Om Svenska Kyrkans yttre skick och förhållande till Staten efter Reformationen och intill slutet av sextonde århundradet».)

Beträffande texten är att märka att Hosianna i Sanctus genomgående är översatt med »Salig gör oss», vilket synes utan vidare datera pergamenten till 1560—70 talen. Dessutom förekommer »embolismen»: (O herre then aldra högstes eenffödde son) *wår saligheet* jhesu Christe. Stavningen *jhesu* visar, att man vid denna tid ej räknade med att h var den latinska formen för den grekiska bokstaven etha (itha), ehuru man vid stavningen Xpiste, synes varit medveten om att X och p voro latinska typer för Chi och Ro.

En annan omständighet, som även talar för en sen datering, är, att ingenstädes förekommer mera än tre Kyrierop. Detta behöves likväl ej innebära, att man endast sjöng tre kyrieänrop. Det var ju tvärt om ursprungligen så, att man endast skrev ut en grupp »Kyrie, Christe, Kyrie», men denna grupp sjöngs tre gånger, med hänsyn till gudomens trefaldighet. Vid medeltidens slut hade emellertid seden att skriva ut fyra kyriemelodier

vunnit budskap. D. v. s. det sista eller nionde kyrieropet smyckades med rikare och avrundande melismer. Denna praxis följdes i Sverige och Finland under 15- och 16-hundratalen. Men antagandet att man någon gång sjungit *fyra* kyrierop är alldeles ovidkommande.

Sannolikt förhåller det sig som jag redan i början av denna paragraf nämnde, att det är böcker och codices av denna art, som åsyftas av Laur. Petri d. ä. i Kyrkoordningen av år 1571 fol. XLVVO. Säkerligen är det vidare just dessa böcker, som åsyftas i Liturgia Suecanae Ecclesiae, 1576 fol. XXVIII^{ro}: Confessionem sequitur Introitus, qualis in libro Gradualium et latine et vulgari in lingua statis assignatur temporibus. In Ecclesijs vero ruralibus, potest pro Introitu latino cantari Psalmus aliquis linguae vulgaris, qui ad rationem temporis vel festi proxime accedere videtur. På samma sätt i marginalanmärkningen på samma ställe: De officijs cantionibus apud nos in actione diuinorum mysteriorum vsitatis vide Prolegomena praemissa libro Gradualium. I Laur. Petris d. ä:s nyss av mig utgivna De Officiis ecclesiasticis etc. återfinnes utkastet till en sådan liturgisk bok för svenska kyrkan, jämte omfattande och principiella Prolegomena därtill.

Präntat på pergament med vackra missale-typer och med färgade initialer, utgör emellertid detta såsom sådant hittills enastående fynd av svenskspråkigt *Graduale* ett ojävigt vittnesbörd om, att den svenska reformerade kyrkan under 1500-talet ännu kunde stå i ett positivt och organiskt förhållande till den gamla kyrkokulturen och dess konstskicklighet. Alla skäl tala för, att de äro skrivna av svenskar. Att de vidare äro skrivna i överensstämmelse med reformationens tankegångar, kan ej betvivlas, liksom ej heller att de representera Laur. Petri-tiden inom kyrkan i dess mognare period, då han fick börja realisera sina verkliga intentioner på gudstjänstlivets område, vilka förmodligen tidigare hållits nere av kungl. förbud att »företaga några ytterligare reformatier,» o. dyl.

Det kyrkliga och kulturella förfallet vidtog sedan på allvar med hertig Carls revolution och en del »regerande» biskopar. Likväl fick Carl IX ligga i ständig fejd med kyrkan och dess män, vilka han, så länge han levde, beskyllde för allehanda »papisteri».

Den ytterligt intressanta jämförelsen mellan *melodierna*, sådana de återfinnas på dessa folier å ena sidan, och å andra sidan på de tre hittills återfunna Kyriale-folierna, tillhörande det Graduale för svenska kyrkan eller något dess stift, som trycktes hos Stephan Arndes i Lübeck år 1493 (jfr. Collijn, Bibliogr. Miscell. K. Å. 1909) samt de talrika handskrivna Kyrialia och Libri ecclesiae, som jag samlat från 15- och 16-hundratalen — varigenom vi kunna utan luckor rekonstruera den svenska traditionen i fråga om »Herre förbarma dig»-melodierna o. s. v. från 1400-talet ända fram till våra dagar — måste av utrymmes-skäl här få anstå.

RÉSUMÉ.

Au cours de mes recherches concernant l'histoire de la Réforme suédoise, surtout au point de vue de la musique d'église et au point de vue liturgique, j'ai pu découvrir dans les bibliothèques et les archives une soixantaine de manuscrits de cette époque restés jusqu'ici en majeure partie inconnus.

Ce n'est pas ici la place d'exposer les raisons pour lesquelles ces documents ont pu si longtemps échapper à l'attention. Le fait est que ces documents de première main nous donnent une image des offices de l'église suédoise et de leurs conditions liturgiques et musicales pendant le XVIe siècle qui diffère essentiellement de celle qui est devenue traditionnelle chez nous depuis le commencement du XVIIe siècle.

Les documents de ce temps nous font apercevoir l'image d'une église réformée extrêmement intéressante sans analogie dans aucun autre pays, mais apparentée avec les idées du latitudinarisme anglais. Cette église et ses dirigeants — par exemple Laur. Petri, archevêque d'Upsal de 1531 à 1573 — semblent pénétrés de l'idée, que la réformation religieuse n'implique nullement une séparation de l'église chrétienne universelle, mais une amélioration et un acheminement vers un état plus élevé et plus pur conformément aux exigences du temps.

La Réforme en Suède pendant le XVIe siècle représente une

évolution positive et organique de l'ancienne église suédoise et veut être une véritable réformation, non une déformation.

On garda dans leurs parties essentielles le Bréviaire, le Missel-Graduel, et l'Antiphonaire etc., mais on élimina un certain nombre de textes et d'actes, qui, pour les hommes du temps de la Réforme, apparaissaient comme non-bibliques et superstitieux, par ex. le culte des saints, certaines bénédictions, le sacrifice de la messe agissant *ex opere operato* etc.

Conformément aux idées d'instruction et d'éducation populaires du temps de la Réforme, il fallait surtout qu'un certain nombre de lectures de textes, les collectes, ainsi que les parties de la messe où l'assemblée devait prendre part personnellement, se fissent dans la langue maternelle etc.

La messe en suédois (»Mässan på Svenska») telle que Olaus Petri l'a donnée en 1531 à titre d'essai, comme il le dit lui-même en termes exprès dans la préface et dans le post-scriptum, et telle qu'elle a été publiée entre 1540 et 1550 sous la direction de Laur. Petri, ne paraît pas avoir été d'un usage général dans l'église suédoise. C'est principalement à Stockholm et dans certaines villes commerçantes qu'on l'avait adoptée.

Par contre il se fit une adaptation progressive en suédois des différentes parties de l'office, et cela aboutit à la Liturgia svecanæ ecclesiæ de 1576.

La découverte, ainsi qu'il été dit plus haut, d'un certain nombre de feuilles de parchemin, qui, à la fin du XVIe siècle et au commencement du XVIIe, avaient été enlevées pour être employées comme couvertures pour des comptes de bailli, prouve maintenant l'existence entre 1560 et 1580 d'au moins trois livres de graduel avec des paroles suédoises pour le Kyrie, le Gloria, le Laudamus, l'Agnus et le Sanctus, écrites sur parchemin avec une bonne écriture de missel et une bonne tradition de mélodie, conservée dans l'église suédoise. Les neumes ne sont pas ici détachés en groupes de notes non différenciés, comme c'était autrement l'usage ordinaire au moins dans le nord de l'Europe.

Les fragments montrent que l'art de la calligraphie sur parchemin a été cultivé en Suède pour les livres d'église jusque dans le dernier tiers du XVIe siècle, au moins pendant la pre-

mière partie. A en juger d'après toutes les apparences, ils ont été écrits par des Suédois. Qu'ils aient été écrits en conformité avec les idées du temps de la Réforme, cela est hors de doute.

Ils représentent l'époque de Laur. Petri dans l'église suédoise pendant sa période de maturité, c'est-à-dire une église réformée qui se trouve dans un rapport positif et organique avec la culture de l'ancienne église et son développement artistique.

Toutefois cette intéressante évolution fut interrompue en Suède par la politique de Charles IX et du XVIIe siècle.
